

Erős várunk...

Genftől Kolozsvárig – töredékek tegnapi és mai zivataros időkből

A 90 éve született Sütő András emlékére

GENF 20017. június 22. Barátainkkal szokott, múltkutató kedvünket tán soha nem sorvasztotta oly erősen a nyár, mint ezen a napon, amikor Genfbe érkezvén, bolyongásunk iránya fölött tanácskozunk. Nem keressük az egykori Népszövetség székházát, ahonnan 1926-ban küldött látogatott Kolozsvárra, hogy az erdélyi magyarok fogylétét örök hiábavalósággal tanulmányozza. Noha az Amerikából hazatért Tamási Árontól értesülhettek a szétdaraboltatás mindennapi keserveiről. Nem keressük, merre lakott a közgazdászként végzett Cs. Szabó László és zenész barátja, Farkas Ferenc; s csak térképen rajzoljuk magunk elé a Bourg de Four sarkán azt a kávéházat, ahol az ifjú Hubay Miklós naponta jegyzetelt. S otthona is írásos emlék marad, ahol Prudhommeaux-val oly lázasan fordította franciára József Attila verseit. Rousseau nyomába se indulunk, amint Stendhal úr hajózási kedvét se követjük a Genfi-tavon. Ám a Református Világszövetség székházát látni sincs ihletünk. Amelynek hivatalnokai oly megadóan vették tudomásul, hogy a bolsevik terror mint omlasztotta kelet-európai egyházainkat. És olyan elvetemült püspököket hitelesített, mint a hazai ÁVH-hoz, de alighanem KGB-s bekötéssel is működő, később külügyminiszter, Péter János és utódja: Bartha Tibor tiszántúli püspök. Így hát ötszáz esztendő Kálvin- és magunk keresőben egyenest a Saint Pierre székesegyházhoz kaptatunk: Kálvin hitbéli otthona, erős vár a reformáció küzdelmeiben. Semmi meghatottság; mert amint körbetekintünk a templomban, sajátos tárlat nézőivé változunk. Egyik képen férképár áll a tiszteletes előtt: „Mi melegek vagyunk!” Mire a pap: „Az nem baj.” „De katolikusok!” „Hát az már probléma” – így a kálvini intéstitúció tétéleít idéző karikatúratárlat szelleme. Új ezredévi modernitás a kálvini megújulás jegyében? Nem tudom, de azt igen, hogy Ady jó évszázada a kálvinista hitélet merev, öntelt voltán füstölgött. Újkori adalékként a tusakodás, a megosztottság tényeit is leltározhatjuk; például 2002-ben a miniszterelnökkel az élen ünnepeelő seregléssel utazott Genfbe a Kárpát-medence magyar református-

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: „Templom, parlament, kőpad: megannyi színpad” – ÁVH-s (be)súgókkal (2014).

sága, de a Világszövetség vezetősége nem fogadta a delegációt, merthogy a hazai zsinatvezérek nem egyeztek az erdélyi püspöktársakkal.

Széttekintünk a templomi pult körül; galambárusokat és pénzváltókat persze nem látunk; a betérő levelezőlapok, albumok, monográfiák változatosságában válogathat. Kálvin János alighanem a bűnbánó cédulák modern változatát észlelve kipenderítené a butikvilágot. S még inkább a katedrális közelében üzemelő múzeumban a róla elnevezett sört s a megannyi bazári vacakságot kazalba hordatná, és alágyújtatna. Máglyás emlék? Vizslatom a pultokat, de Szervét Mihálynak se könyvben, sem idézetekkel ékes fahasábon, mint emléktárgyon, nyomát nem lelem. Mi az, ami mégis elkísér? Kálvin egyszerű, faragott karfás széke, melynek romboidon szerkesztett négy lába összekötve, támlája sűrű virágmintás faragvány. Karfája íves, ülése előre nyílik: hosszadalmas elmélkedések, viták alkalmával módja volt fészkelődni, egyre sorvadó testét és ülepét lazítani. A tanácsnokok faragott padozata, a stallum fenséges látvány, képzelem, micsoda erő és tekintély sugárzott, amint a huszonkét tanácsnok elfoglalta helyét, s tekintetét a szószékre emelte. Kísért tovább a keserű tény: ahogyan a Michelin-útikönyv, úgy a múzeum tárlata is a francia, olasz, holland és skót protestantizmust említi, de még a mártírok sorába se érdemesült az 56-os forradalom megtorlásában kivégzett Gulyás Lajos, s hiányoznak az erdélyi egyházmegyék üldözöttjei, vértanúi. A nyugati, a brüsszeli pökhendi európaiság protestáns változata.

KONDUL A GOND (1946. december: zimankós szél húzott el a Jura felől, s némi havat is sepert a városba. Művészek társaságában Illyés Gyula ösztöndíjjal időzött Svájcban, s főként barátjával, Cs. Szabó Lászlóval járta a genfi utcákat, kávéházakat, a svájci városokat, s majd Rómáig és Párizsig kalandoztak. Hubay Miklós jóvoltából festők, zenészek, irodalmárok, szellemi emberek, magyar bolyongók tágas társasága; akiknek azért is élmény a svájci vendégeskedés, mert a háború szorító esztendei után először juthattak ki a nagyvilágba. Közöttük Márai Sándor is, aki Naplójába jegyezte Paul Landowski munkája előtti szemlélődését: „Bocskay szobrát és a kassai diétáról készített domborművet nézem az egyetem kertjében, a reformáció emlékművének komor szoborcsoportozatai között; keresem a reliefen ismerős régi kassai arcok lenyomatát...” Pontosítsuk: a Bástyasétány nevű kertben áll a száz méter hosszú emlékfal; feliratához való hűséggel Márai, majd Illyés monumentális versében is y-nal írta az erdélyi fejedelem nevét.

„Mi a jó irodalom, ha nem vallomás?” – írta Illyés ezekben a napokban genfi szállodájában a Válasznak címzett újrólírási üzenetében. S az író és az embert együtt jellemzi, ahogyan Márai magányos sétáján közel hajol az emlékfalhoz, s az Egészből őt igazán a rész, szülővárosa, Kassa érdekli. Tekinteteket, arcvonásokat keres, a maga álmát illesztgeti, s az elsüllyedt múltat ébreszti jelenné. Személyes, már-már családi kötődések ihletésében látja és láttatja „a legkomorabb európai szoborcsoportozat”-ot. Illyés Gyula társiaságban s hosszan az Egészet szemléli. Ahogyan Cs. Szabó László másfél évtized múltán beszámolt róla (Hunok Nyugaton), Illyés „favágó lépteivel” lelépte kétszer a falat”; vagyis: a „Száznegyvenhármát...” – ahogyan a vers indításában a költő tudósít

róla. Majd látószögéről is értesülünk: hátrál, hogy az optikát tágítsa, s ne egyenként, hanem, akár egy hadi alakulatot egészében a protestantizmus harcosait lássa. A Reformáció genfi emlékműve előtt című vers fogantatásának helyszínén időzünk Cs. Szabó társaságában is.

Illyés Gyula versének alapozottsága „hűs tárgyilagosság”, monumentálissá attól emelkedik, hogy a szobrok mögött megelevenedik a múlt, a véres történelem. A hitviták öldöklő kora; a vallásháborúkat vizionáló látomás a közeli világháború rettenetét is aszszociálja. Virtuóz költőiség, ahogyan Illyés a drámai gondolatot visszatérően a megértés és a megbékélés példájával oldja. Írhatna otthonát, szülőföldjét, ám következetes tárgyilagosságának megerősítő jegyeként, „az én hazámra” hivatkozik: a keresztes és a kakasos toronyból kivonuló emberek már közös dolgukról váltanak szót. Majd Az ember tragédiájára utaló egy betűnyi különbséget, a mártíriumig vállaló keresztyén-keresztény háborúskodást a maga kötődésével oldja békévé: „a mindig úrhittú tolnai pásztor / s a csupa-dac sárréti prédikátor” egyszerre szól belőle. S így hiteles és a legmélyebb, sorsos nemzeti drámára utaló kérdés: fegyver, kín, vér, áldozat, vagyis harc nélkül diadalra jutott volna-e az ügy, vagyis a Reformáció? Márai Sándor Európa elrablása című naplójában írta: „Borzalmas volt, amit akartak, de morális erővel és minden következményével akarták.” A történelmi igazságot és a genfi emlékmű esztétikai-kompozíciós összefüggését vizsgálva Cs. Szabó László megjegyezte: a világ súlyos kérdéseit a kard és a buzogány dönti el (Csak tiszta forrásból). Az emlékmű központi alakjai: Kálvin, Farel, Knox és Béza s akik kezében a fegyver, azok a mellékalakok. Fordítva áll a történelmi igazság: a reformációt is a kard segítette diadalra. Cs. Szabó a Hunok Nyugaton utószavában a Bocskaira utaló tévedést említi: Illyés versében eredetileg ez áll: „S bika-fővel / a hadra kelt hit zord hadnagyai, / A Vilmosok! és Coligny és Cromwell! / – ők néztek rám – s a baltás Bocskay.” Ám egy magyarul tudó angol lány észlelte a tévedést a hatvanas évek közepén, s Illyés Gyulának is jelezvén, a költő „szabályás”-ra módosította a fejedelem jelzőjét. Merthogy a szobrász karddal formázta Erdély fejedelmét.

Hatalmas víziójában sorssá magasodó kérdés: „Hiszed, hogy volna olyan-amilyen magyarság, ha nincs – Kálvin? / Nem hiszem.” Illyés Gyula életművének elkövetkezendő évtizedeiben a megmaradás gyötrelmeinek és a zsarnokság szorításában egyik központi tétele a „csupa-dac” magatartás, amely véres harcok, és áldozatok ellenére a Biblia fordításaival, Szenci Molnár Albert zsoldáraival („olajágas galambsereg” – Sütő András) megmaradásunk fundamentális cselekedeteként megteremtette az anyanyelvet, és megalapozta a Reformációt s vele a nemzeti kultúrát. S hogy a történelem Rém-időiben a szabadságért újra és újra fegyvert fogtak, mit sem törődve a bukással, sorukban említi Illyés „a toulouse-i tisztákat” is. A költő képzeletében már Monstségeur hegyén kaptat fölfelé, hogy jó évtizeddel később megírja a Tiszták című drámáját, amely a hadászati vereségnél is súlyosabbnak mondja a pusztulást. Merthogy az albigensek könyvei, írásos emlékei is megsemmisültek.

1946 decemberében a szellem megmaradásának, a nemzet emelkedésének diadalmas, bátorító jelét üzeni a költő nagy genfi látomásában. Vigaszként is, mert a Trianon ismétlődésének sejtelve igazolódott, vele a tanulság is: fegyveres bukásnál is súlyosabb hírrel

*Bocskai István fejedelem. Genf, Reformáció emlékmű
(Paul Landowski és Henri Bouchard, 1917)*

szolgál a béke galambja. 1947. január végén svájci és itáliai napok után Illyés és Cs. Szabó Párizsba utazott, ahol február 10-én a francia külügyminisztérium óratermében aláírták a békediktátumot. Illyés tudósítását a csonkolási hadműveletről, Reformáció-verse záradékos függelékének is tekinthető

Illyés „favágó” lépteit nem követhetem; 143-at számolt, én az emlékfal hosszát mérve, oda és vissza is 153-ig jutottam.

Dél van, s mégis hajnali virradat. Atlantiszi mélyéből szól a harang. A „magánszorgalmú kutyák” csaholnak itthon és a nagyvilágban. Szól a harang, és kondul a Gond Kárpátaljától Marosvásárhelyen át Délvidékig és a híveiből kifogyott kassai dómig...

Végvári voltunk újkori stációja. Örök harangozónk, Illyés Gyula, rendületlenül húzza a kötelet. Egykor Bodroghalász végóráit idézte versében (1948. január), midőn a Bodrog áradása elnyelni készült a falut, s a kis gyülekezet végső reményként a Te benned bízunkat zsoltározta. Most az iszlám tenger fullasztó végveszély óráiba jutottunk. Kondul a harang, s visszhangosan a Gond, remélve, hogy tán még ébresztheti a kontinenst is, mely beleroppant önhittségébe. Európa naponta omlik, ám Párizs, Brüsszel, Berlin, Stockholm harangjai süketnémák.)

BÉZA TÓDORnak családiasítottuk Theodor de Beze-t, akit Szenci Molnár Albert poetikus fordításában a genfi zsoltárok szövegírójaként mindmáig zengünk az istentiszteleten. Kálvint követte a szolgálatban, s annyi későbbi tanulmány forrása az ő Kálvin-életrajza, melyben a reformátor közelében élve és munkálkodva beszéli el a genfi küzdelmeket. Nem az emlékeit meséli, hanem Kálvin életrajzát írta. S mint tudatja, a bolyongó Kálvint Farel, „a hős lelkű férfiú” szigorú evangéliumi szavakkal marasztotta Genfben, így 1536-ban megválasztották lelkipásztornak és a vallástudomány tanárának. A Szent Péter székesegyház is ekkor lett a protestánsok otthona. Kálvin szervezte az egyházat, de azonmód pártoskodás kezdődött. Mint Béza írja: „...bebocsátották ugyan a városba az evangéliumot, és ünnepélyesen elhagyták a pápistaságot, de a legtöbben azzal egyidejűleg nem távolították el azt a sok aljasságot, amely annyi éven át virágzott ebben a kanonokok és tisztátalan életű klérus hatalma alá vetett városban”. A mai világiakat azért ne nyugtassa, hogy a hitbéli rendszerváltás természete sem volt külön, s hiába a „gyöngéd figyelmeztetés”, majd „keményebb dorgálás”, mert „a város polgársága a pártszenvedély hatása alatt különböző részekre szakad, és sokan egyáltalán nem tettek esküt az új állami törvények megtartására” – olvassuk Bézánál. Aztán tusakodás egyházon belül: Genf és a berniek között például a szertartások gyakoriságáról, s hogy kovásztalan kenyér használtassék-e, vagy sem. Isten akaratából történt, mondja Béza, hogy Kálvin elhagyta Genfet, és Strasbourg befogadta, s így tapasztalatokban, tudásban gazdagodhatott. Egyre inkább szenvedték hiányát, s Farel híján, ki már másutt szolgált, a zürichiek közvetítésével 1541. szeptember 13-án Kálvin visszatért Genfbe. Újrakezdte, hogy „talpra állítsa” a gyülekezetet s a város rendjét. Évek folyamában nem követjük Béza krónikáját, mert Kálvin kíméletlen harcok, az önsanyargatásig menő munka és küzdelem és támadások közepette éltette az egyházat és Genfet. Institutiójában olvasható a vezetésről: „...a legnagyobb buzgalommal kell ügyelni a felsőbbségnek is, nehogy eltűnjék, hogy a szabadságot, melynek felügyelőiül rendelték őket, akár csak részbe is kisebbsítsék vagy megsértsék” (IV. 20. 14–16). Ám annyi küzdelem közepette „a Sátán [...] zúdított zavart az egyházra [...] idehozta balvégzete Servet Mihályt, a Szentháromság-nak, tehát az igaz istenségnek régi ellenségét.” Béza nem részletezi Szervét sorsát, de elmondja: Kálvin a tanácssal tudatta Szervét érkezését, mire letartóztatták. S azt is említi a pörre utalóan, hogy „üres hengegésével is nehezítvén a maga helyzetét [...], s miután bűnbánatának legkisebb jelét sem adta, elevenen megégettetett a boldogtalan [1553] október 27-én.” S mint Béza írja: „Servetet teljes joggal sújtotta Genfben a halálbüntetés, nem annyira eretnoksége miatt, mint inkább azért, mert ez a szörnyeteg csupa gonoszságot és rettenetes káromlást hintegetett harminc esztendőn át [...] Ki se lehet mondani, hogy mennyire fokozta az általa gyújtott láng a Sátán bőszen dühét, amely megrontotta előbb Lengyelországot, majd Erdélyt és Magyarországot...” Kálvin egészsége egyre gyöngült, a Genfi Köztársaság pedig egyre erősödött. Noha fejedelmek szövetkeztek ellene, Genf „hihetetlenül vakmerő lett [...], éppen akkor rakták le alap-

ját, Kálvin buzdítására, egy főiskolai épületnek, s majd fel is szentelték...” Az 1564-es esztendő elején lelke, szelleme még végzetes éberséggel dolgozott, de a teste egyre sorvadt. „legalább tíz éven keresztül nem reggelizett, a rendes ebéd idején kívül semmi táplálékot nem vett magához [...] Örökölt fejfájásban is szenvedett.” Továbbá hangja meggyengült, „fekélyes aranyeret kapott, majd életének utolsó 5 évében sokszor vért hányt. Mikor elhagyta a váltóláz, köszvény támadta meg...”, Béza még folytatja, de ennyi is sok a szenvedésből, hogy gyakran égre emelt tekintve sóhajtott: „Meddig még Uram? Pünkösdkor még Úrvacsorát vett, s május 27-én „...a nyugovóra szállott nappal együtt ez a fénylő világosság is” – írja Béza, s így összegzi a reformátor életművét: „Élt 54 évet, 10 hónapot és 17 napot, s ennek az időnek felét az evangélium szent szolgálatában töltötte el. Alakjára nézve középtermetű volt, arca kissé halovány, és sötét barnás, szemei egész haláláig átható fénnel ragyogtak, és éles értelmet mutattak. Öltözete se nem cicomás, se el nem hanyagolt, ahogyan illik ez példás szerénységéhez...”

(Spengler sugallatos gondolattal írja: „Egy dolog hiányzott Lutherből – s ez Németország örök végzete –: a tények figyelembevétele és a gyakorlati szervezőerő. Tanításait nem fejlesztette világos rendszerre, a nagy jelentőségű mozgalmat irányítás nélkül hagyta,

*A Reformáció emlékmű főalakjai: Farel, Kálvin, Béza és Knox
(Paul Landowski és Henri Bouchard, 1917)*

sőt meghatározott célt sem adott neki. Mindezt nagy követője, Kálvin tette meg. Miközben a lutheri mozgalom Közép-Európában spontán módon terjed, Kálvin a maga genfi uralmát olyan kiindulópontnak tekinti, ahonnan a világot terszerűen a protestantizmus következetesen végiggondolt rendszere alá vetheti. Ezért vált a kálvinizmus és egyedül a kálvinizmus világhatalommá” [A nyugat alkonya].

Áprily Lajos: **Kálvin**

*Acélos új rend, győzelmes tanítás,
világformáló s mégis ősi szó.
S teremtvé hull szomjazó szívekbe;
Igaz tudomány, Intitúció.)*

REFORMÁCIÓ, államhatalom, politika címmel Birkás Antal Luther és Kálvin jog-filozófiai és politikai filozófiai nézeteit tárgyaló munkája (2011) történetisége, s mai tisztázó-világosító igényessége folytán tanulmánymélységű elemzést érdemelne. Itt most annyit, hogy a szerző részletesen feltárja: a lelkiileg és hitéletileg is zaklatott Európa protestánsfordulatának mozdító elemeit. Például a hitújító nyugtalanságot a világrend robbanó voltában az Oszmán Birodalom erősödése rémisztette a földrész jövőjét. Birkás idézi Luther *Himnuszát*, amit Buda elestének hírére írt 1541-ben: „Tarts meg, Urunk, szent igédben! / Végy erőt ellenségeinken, / Kik szent fiadat támadják, Hogy trónodról letaszítsák.” Visszatérő kifejezés Birkás munkájában a „lelki nyugtalanság”. Ami a hitéleti mellett a társadalmi és gazdasági lét mindennapi kérdéseit feszítette és ambicionálta is a polgárságot. Kálvin a lelki és a világi hatalom különbözőségében az egymásra utaltságot is tudatosítja rendszerében, s az isteni küldetés mellett a földi kormányzást is fontos megbízatásnak mondja. S ebben a jelben fontosnak tekintette az emberi nemzet összetartozását. Családi béke – állami béke, ez fontos tétel Kálvin gondolkodásában, melyből következik, hogy az egyént tekintve Kálvin „nem lázadáspárti”. Mégsem élteti a zsarnokot, mert a testületi ellenállás mellett, Lutherrel együtt az Isten által küldött Szabadító lényét is elfogadja. S mint Birkás megjegyzi: „...a hősmotívum a későbbi magyar politikai életre is komoly hatást gyakorolt, elsősorban Bocskaira. Bocskai saját szavatai, melyekben öntudatos, Istentől rendelt szabadítóként tekint önmagára, egyértelműen ezt mutatják. Még akkor is, ha Kálvin magyarra fordított munkáiból rendre kihagyták az Isten által küldött szabadítóra vonatkozó részeket.” Egy más iránti nyitottság, hirdette Kálvin a Korinthusiak igéje nyomán „...tárjuk ki mindazt, amivel rendelkezünk, hogy így mindenünkkel a közösséget szolgáljuk”. Kálvin nem pártolta a lázadást, még a zsarnok ellenében sem. „...inkább Istennek engedelmeskedni, mint embernek” – idézi Birkás munkája. Amelyben a törvénykezés terepét az Institutio VI. kötetének nyomán ismerteti és értelmezi. S ami a legfontosabb a genfi prédikátornak: a törvények értelmét tekintve: társadalmi, pedagógiai és a Krisztusivá alakítható funkció. A gyülekezeti és az

állami demokrácia alapozottsága is Kálvinhoz köthető, amit Birkás „gyöker-demokráciának” nevez, mely „a kis helyi közösségekben megvalósuló lelkeség és technika, amely erős ösztönzést kap a tiszta krisztusi szeretetközösségtől”. Kálvin a gyülekezeti és az államreform „világformáló” személye az egyenlőségre alapozta törvényeit. Dönt a többség – egyházban a presbitérium s egyre felfelé a zsinatig bezáróan a demokratikus szavazati rend a törvénykezés alapja. Bár a Szervét-ügy nem tárgya Birkás Antal munkájának, egyik jegyzetét köthetjük történetünkhöz: „Az a fajta türelem, amelyet ma a modern demokráciákban teljesen magától értetődőnek tartunk, Kálvintól meglehetősen messze áll. Későbbi követőinél (az Újvilág kálvinista és felvilágosult polgárainál) azonban már egyik legfontosabb elvárásként fogalmazódik meg.”

(1975. egy májusi vasárnap reggelén a vármezői patak partján meredtem Sütő András után, amint horgászbotját fel-felkapva, gumicsizmában egyik kőről a másikra szökkenve haladt szemben a folyó iramlásával. Pisztráng halászatra csábított, s persze szerelés híján se gondolhattam, hogy halásztársának szegődöm, reméltem: végre egy közös alkalom, amikor halra meredve-suttogva is, de átbeszélhetjük a napot. Hároméves ismeretségünk ünnepi érzésével segítettem pecaműszereinek kipakolásában. Négykor feküdtem le, András széles kalapban, zöld halászszerelésben legényes kajánsággal hatkor ébresztett a hotelben, s úgy másfél órai kocsizás után telepedtünk le Vármező erdejében. András horgokat, botokat vizsgált, valami tarisznyafélét vállára akasztott, s közölte: „Magadra hagylak jó időre!” – így értesültem arról, hogy a pisztránghalászat nem helyben ücsörgős, vízre meredő idővesztő foglalkozás, hanem folytonos figyelem és fizikai próbatétel is, mert iramlást igényel. Akkor hát maradok erdei ruhatárosnak, s őrizem a szatyrot, amibe Éva asszony szeretettől áthatottan csomagolta hideg élelmünket. András azért búcsúformán kezembe adott egy csomagot: nyomtatott lapok pakkja: „Hogy ne unatkozz, s ha érdekel, olvasd el, új darabom, a Kálvin-dráma, az Igaz szó közli majd, ez a korrektúrapéldány” – ezzel már lépett is a patakba, s indult fölfelé. „Ne hagyj el, pisztrángtermészet!” – villant elő egy kötetben sose közölt verse, amely Áprily Pisztrángok kara című költeményének ihletésében, az árral szemben való rendíthetetlen haladás képét mint írói hitvallást sugározta. Csillag a máglyán – olvastam az első lap homlokán, s alatta a szereplők sora következett: Kálvin János, Szervét Mihály...; némi hitéleti képzésben volt részem, de utóbbiról nem hallottam! Ugyan ki lehet? Pörgetve a lapokat, bele-belepillantottam; sietősen is kitűnt: kettejük testes disputái a dráma építményének fő boltozatát ígérik. Hitvita volna? Olvasni kezdtem: a párizsi diákszobában indult a játék, de hamarost kihullottam belőle. A patak monoton csobogása, a magasból a madarak dallása álomi varázslatba ejtett: a mélyből riadozó káprázat és az ébrenlét határán imbolyogtam. Fel-felriadtam, s indultam volna a dráma újabb stációja felé, de néhány lap után alábuktam, így Szervétet a máglyára még bódultan se kísérhettem. Délben András ébresztett: iszákjában a pisztrángáldozatokkal; Éva terülj-asztalkámját falatoztuk, kísérlőnek Küküllő-menti borra vágytunk, de a patak vizét kortyoltuk. András óvatosan pendítette: sikerült-e elolvasnom? Némely dicsérrő szót dadogtam, melyből észlelte: a természet hatalmas templomában hitújító viaskodásáról aligha értekezhet velem. Hazai, a naponta zúduló kisebbségi nyomorúságokat beszélte, én az otthoniakat említettem: mi van Czine Miskával, s hogy

távoznom kell a Magyar Hírlaptól, mert Alexát már elparancsolták. Kaposvári Lócsisárja is szóba került, mely Zsámbéki Gábor rendezésében a Csiky Gergely Színház évados nagy sikere, de a varsói világszínházi találkozóra mégsem vihették. Éppen miatta, merthogy provokálnánk a román elotársakat az erdélyi író külföldi előadásával. Bevégezővén a sorsügyeink fölötti értekezést, András nekilódult a pisztrángos folyónak, engem pedig a sajtos, vignyettás finomságok újra álmra kábítottak. Mire hadjáratát bevégezve András visszatért, ébren annyira jutottam, hogy darabjából értesültem: a szerző Szerzéttel is végzett Ory bírósága előtt, de Genfben már nem érkeztem el a doktor úrral. Jókedvvel hazagurultunk, s közben felidézttük első találkozásunkat. Hogy Farkaslakán aszszonykám intésére leállt az autóval, és Rozsnyai bácsival Szováttára fuvarozott, hogy elérjük a segesvári buszjáratot. Éppen Kibéden szaladtunk át, s András kacagva említette: azóta már aligha állna meg. Épp itt, Kibéden egy csinos lányka stoppolt, megállt, s a lebegtető szépség közölte: nem ő jön! Hanem – és hátra intett–: nannjó, aki a bokorból leste a potyakocsit, mert különféle kosarak, szatyrok megpakolva-vásárolni igyekezett Vásárhelyre.

Ezen a vasárnap éjjel Kocsárdra kellett jutnom, hogy majd a hajnali Orienttel hazavonatozzak. Annyi idő még maradt, hogy pisztrángvacsorával búcsúzzunk; Éva sütötte és tálalta. S hogy András megelőzze esetlenségemet, tanevés formán mutatta, miként fordítsam hátára a halat, majd kocogtassam a hasát, és nyissam meg, hogy gerincénél szétváljon. Fogytak a pisztrángok, s vele közeledett az indulás; listáztuk a majd Pesten intézendőket, miközben András megkérdezte: „Elvinnéd-e a Csillag példányát? A Kortárs tervezi a közlését, s juttatnád el a szerkesztőségbe.” Hát persze, mi másért futárkodunk néhányan, ha apró ügyekben is, de segítsünk! Öröndtem a megbízatásnak, már csak azért is, mert reméltem: a pisztrángosmenti kókadt olvasás után a dráma végre kibomlik és megvilágosodik előttem! De azt is tudtam: az Orienten nem olvashatom a darabot. Kevésbé azért, mert gyakran háborús sötétség telepszik a fülkékre, a gond inkább az, hogy Kolozsvárnál már jönnek a szekusok és a vámosok. Régi észlelet, hogy a belügyér kezében a jegyzékkel nézi az útleveleket, s a gyanúsakat a listáról halássza, kinek a csomagját forgassák fel, netán egy üres fülkében megmottozzák. Zöld viaszosvászon szatyromat légszerű kiforgatták, sejtettem, hogy most is leparancsolják a magasból. Abba rejteni? – biztos a lebukás. De hová, máshova? Nyárközelítő meleg, kabátot se hoztam. A legfrissebb Utunkat olvastam Kolozsvárhoz közeledve, s adta az ötletet: a lepedőnyi lap felébe hajtva menedéket adhat a darabnak úgy, hogy ülepem alá helyezem. Félsötét fülkében félelem nem, szorongásos félálomjárték következett, amint a román éberek csörtetése felhangzott a folyosón. Egyik szinte szakította az ajtót, Passport kontroll! – miközben cimborája a tetőt csavarozta. Listáját vizslatta, hogy az útlevél birtokosát azonosítsa – persze, hogy kibökött! Mint évekkel később észrevettem: piros jellel velem kezdődött a szekuslista, Apáti Miklós és Annus József követett a névsorban. Az éber oldalt jelez kísérőjének, s az már lép is az ajtóhoz, és szólít: csomagot, csomagot! Mutatom. „Le, le!!!” – parancsolja. Az Utunk ülepem gyötrésétől szabadulva némiképp sercegett, a táskát levettem, s az újságra helyeztem, majd kezdődött a rámolgatás. „Mit visz?” Mondanám, hogy sok keserűséget, de azok vámmmentesek. Szennyes ing, alsógatya, zoknik, néhány Kriterion-újdonság, semmi lelet, ami után szimatolt. Int a vámos, visszagyötörhetem

a szennyest, de a szatyrot csak azután emeltem fel a polcra miután kilépett a fülkéből. Kálvin János és Szervét Mihály ezúttal megúsza az inkvizíciót. Már virradt, amikor nagy ajtócsapkodással Biharpüspökiben leszállt a különítményes társaság, s egyórás ácsorgás után, amikor elindult a vonat Keresztesre, felszabadítottam magam alól az újságot s a lapjai között megbúvó darabot. Pestig a zötykölődő-pihengető nemzetközi vicinálison időm volt elolvasni a drámát. Aztán még egyszer, mielőtt átadtam Szakolczay Lajosnak, aki a Kortárs augusztusi számába közlésre legépelltetette, s előkészítette a Csillag a máglyánt.

Decemberben következett az ősbemutató a Madách Színházban. Tirádás, áriás, szépelgő előadás...! Vitatkoztam a szerzővel, ma már tudom, hogy heves vélekedésemmel sértettem is. Mosolyos hallgatással őrizte magában az ősbemutató örömet; legfeljebb annyit pendített, Huszti Péter és Sztankay István harangzengésű beszéde betöltötte az előadást! Hát ez az! Ádám Ottó színpadán magukat zengették, és nem szenvedték a gondolatok viaskodását. Férfias küzdelem helyett önsajnálát; s némely jelenet díszlete, a börtönfal például, egy műkedvelő előadáson látni hasonlót. És hol volt Fárel tiltó jelenete, miszerint Szervét a templomi vitára nem mehet? 1976 márciusában aztán elkövetkezett a kolozsvári előadás: Harag György rendezte! Szervét: Héjja Sándor, Kálvin: Lohinszky Lóránt Marosvásárhelyről vendégként – az egyetemes magyar színjátszás két hatalmas egyéniségei! Amikor a Hitnyomozó belépett, és Szervét „Tolérance! Tolérance”-szal fogadta, felzúgott a taps, és megállt az előadás. Két változat, ugyan miben különbözött egyik a másiktól? Budapest és Kolozsvár: a bolsevik államok közérzetének változatai? Többségi, immár önismeret-hiányos ernyedtség és a kisebbségi megszenvedettség és éberség a lelkesültségben? Igen, ez is. De a színház hatalma ennél titkosabb lélek- és szellemköröket jár be, és indítja a maga gondolati és érzelmi hullámain.)

IGE-IDŐK – címmel idézi a budapesti Nemzeti Múzeum kiállítása a félévezredes reformáció történelmét. Európa és a Kárpát-medence tágasságában a református-evangélikus-unitárius vallás jegyében arcok, tárgyak, falakon idézett gondolatok, hogy például I. Rákóczi György, kit bibliás fejedelemnek is neveztek a Szentírás anyanyelvi ismeretét vélte a legfontosabbnak. Bethlen Gábor udvarának fényét az is növelte, hogy a Biblia nyomtatását és az iskolaügyet is pártfogolta. Tárlókban, üvegszekrényekben századok hullámverésében különféle fordításban és kötésben a Szentírás változatai. Járva a termeket; egyre inkább hűvös szemlélőként érezzük magunkat; a teremőr hangos magántrécelése helyett szívesebben hallgatnék csöndesen szóló zsoltárokat. Hűlt tárgyak, de hol az ember; de ki az ember; sorsa mint fonódik életté a reformátusságban? Tűnődünk Szabó Magda írógépe előtt: kései éveiben találkozókon, magam Párizsban másokkal együtt döbbenettel hallottam, mint nagy öntudattal hirdette egykori (Nemes Nagy Ágnessel közös) elhatározását: Rákosinak nem szül gyereket. Sajátos aszszonyi és magyar hitvallás, különösen attól, aki főgondnoki magasságban gyakorolta református voltát. Aztán Bibó István magnetofonja, palástok s a *Himnusz*ából „Ozmán vad népének” győzelmi énekét is idéző Kölcsey portréja. Kis cellák sorában tárgyak, olyikhoz idézet is illesztve, mely hiányunkat erősíti.

Vajon a nagyenyedi diákokat vagy a debreceni Kollégiumot is regényesítő Jókai annyit érdemel, hogy a tollára meredjünk? Az *Erdély*-trilógiát író, a debreceni és pataki Kollégium kisdíákja, Móricz Zsigmond egy idézetre érdemesül: „Nekem a kálvinizmus a dolgok gyökeréig menő egyenességet, őszinteséget s a szabad szót jelentette.” Sütő Andrásra, aki annyi vallomásában idézte az enyedi éveket, írta darabjait, egy bokály (?) emlékeztet, Páskándi Gézára még ennyi sem. Csoóri Sándor is néma; családi Bibliája a kis ketrecben. S ugyan hol az őt s annyi más kiválóságot nevelő pápai szellem? Például a zseniális, közösségteremtő tanár, A. Tóth Sándor, akit képzőművészként és a magyar bábművészet jeleseként is számon tartunk. És hol van Németh László, akinek az életműve is protestáns alapozottságú, aki Bethlen Kata, Apáczai, Misztótfalusi életét színpadra is írta. És hiába keressük a magyar művészet és sorsgondolkodás új századát mozdító Ady istenkereső és áhítatért sóhajto szellemét. A XX. századi igeidő, az egyenes beszéd hiányzik, a tárlatot átlengi a történetietlen kegyesség. Semmi hír arról, ami a hazai reformátusság történetében kivételes: bibliai regényeit s nagy Mózes-remekművét (*Égő csipkebokor*) író Kodolányi János a szerzője a Joó Sándor szervezte gyülekezet és templom történetét összefoglaló munkának. Amikor a *Reformátusok Lapjában* (kétezres évek elején) a krónika megjelent, a mai presbitérium, nyilván lelkésze bujtogatására, tiltakozott a közlés ellen. Ilyenképpen mégis igazolódik Kodolányi döntése, miszerint halála előtt rekatolizált. Az Újszászy Kálmán vezette pataki népfőiskolai mozgalom lelkesítő ereje is éppúgy hiányzik, mint újságok, kiadványok, ifjúsági mozgalmak mába is sugárzó példája. A meghurcolt papok, presbiterek sorsa? – miért hiányoljuk a genfi kiállításról, ha Budapesten se érdemesül figyelemre az 1958 januárjában kivégzett Gulyás Lajos? Külön kis teremben gépről lehívható gyengécske emlékszövegek olvashatók a pataki főiskola megsemmisítéséről. Hány teológus élete roppant bele, de az egyik fő áruló még 1990 után is püspök-helyettes lehetett. Az 56-os napok megújulni akaró egyházairól se értesülünk, amint a hitéleti omlás felelőseinek még a nevét se találjuk a tárlaton. S hol az 1945 utáni emigráció hitéleti munkája; hol a Szépfalusi István jegyezte tudományos és szellemi munkálkodás és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem szellemjele a tárlaton? Amely akár a kései Kádár-korban is szerveződhetett volna. S ha már Genfből érkezünk haza, legyen szabad hiányolni Illyés Gyula *Reformáció* versét is. Ünneprontó akadémikuskodás? Netán ez a tárlat volna az egyházi posztmodern? Avagy vénemberségem vaksága? Mint sorsverseink egyik legnagyobbika mottóként is megérdemelte volna, hogy a kiállítás homlokára kerüljön. Mint ahogy zivatáros protestáns XX. századunknak is alig, a költeménynek nincs híre és helye a Nemzeti Múzeumban...

(Folytatjuk)